

BILTSE (MILITAIRE) MONUMENTEN IN TEKST

DE BILT IN DE KRONIEKEN VAN LAAT MIDDELEEUWSE BEWONERS VAN GELDERLAND EN HOLLAND

Door dr. Anne Doedens

Iedere plaats heeft zijn monumenten in ons land. Er zijn ook essentiële “oudheden” in tekst. Zoals de Mathilde-oorkonde in De Bilt. De hierna genoemde bronnen – van belang voor de Biltse geschiedenis – zijn vindplaatsen van zulke Biltse monumenten in tekst. Ze zijn van belang omdat het hier niet gaat over Franstalige bronnen, afkomstig “van over de grenzen”. Dat wil zeggen dat het hier gaat om teksten afkomstig uit het gebied dat later Nederland gaat heten. De schrijvers leefden relatief dicht bij de plaatsen die zij beschreven en zij zullen veel uit de eerste hand vernomen hebben. Het gaat voor De Bilt om twee bronnen. Ik geef uit deze bronnen een paar citaten, want het in zijn geheel opnemen van de werkelijke tekstomvang (in origineel en vertaling) zou voor De Biltse Grift te omvangrijk zijn. De teksten zijn overigens in hun geheel zeer de moeite waard. Opvallend is, dat alle keren dat De Bilt in deze bronnen voorkomt, het over oorlog en geweld gaat. In de meeste gevallen, gaat het om militaire operaties.

Dat laatste drukt ons met de neus op het feit, dat onze gemeente belangrijk militair gebied was. Niet alleen in de 19de eeuw. Immers vanaf 1815 werd de stad Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie gebracht. Daarna kwamen de forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op en bij ons gebied tot stand (De Bilt, Ruigenhoek, Blauwkapel, Voordorp).

Deze militaire functie van ons gebied was uitdrukkelijk al aanwezig vanaf de 15^e eeuw. Op 19 juli 1348 vond in de buurt van Hollandsche Rading al een veldslag plaats tussen de troepen van de graaf van Holland en de bisschop van Utrecht:

"tusschen [de Hollanders] en die van 't Stigt, [is], op eene vlakte, Lopers genaamd ... een slag voorgevallen ... waar in die van Eemnes, zig onder een Hollandschen Hoofdman begeeven hebbende, dapperlyk tegen de Bisschoplyken vogten, doch eindelyk het nederspits delfden." [Uit de **Tegenwoordige Staat van Utrecht** (Amsterdam, 1772.)

Volgens een lokaal goed bekende historicus moeten we de plaats van handeling uitdrukkelijk bij Hollandsche Rading zoeken. (A.J. Maris, **Eemnes** (Utrecht, 1947.)

Daarnaast is er uiteraard de al veelvuldig beschreven Slag bij Westbroek, in december 1481. (O.m.: A. Doedens, *“Veel in weinig. De slag bij Westbroek en de muurschilderingen als brandpunt van een geschiedenis van het Noorderpark”*. In: W. van Schaik ed. **Boeren, Soldaten, Heiligen**. (Groenekan, 1996.))

Maar terug naar het begin: dit artikel gaat vooral over onbekende teksten over de laat middeleeuwse militaire geschiedenis van De Bilt, militaire Biltse “monumenten in tekst”. Twee bronnen dus.

I De Gelderse Kroniek van 1465: De Bilt verbrand

Over de kroniek.

In 1465 verschijnt een kroniek over de geschiedenis van Gelre, geschreven door Willem van Berchen. [*De Gelderse kroniek van Willem van Berchen*, ed. A.J. de Mooy, Arnhem 1950; Berchen, W. de, *De nobili principatu Gelrie et eius origine*. Ed. L.A.J.W. Sloet van de Beele. Den Haag 1870.]

Over de auteur

Willem van Berchen was een vijftiende-eeuwse Nijmeegse kanunnik. Terwijl de hierna genoemde Aurelius – schrijver van de andere bron - een tijdgenoot was van Erasmus, leefde Van Berchen één of twee generaties eerder. Zijn werk is van aanzienlijk belang voor de middeleeuwse geschiedenis van Gelderland en Nijmegen. Aangezien echter de laat middeleeuwse twisten die we hier aanduiden met de Hoekse en Kabeljauwse twisten zich niet aan gewestelijke grenzen hielden, geeft Van Berchen ook informatie over de bemoeienissen van de Gelderse hertogen met het Sticht. Twee maal komt De Bilt voor in Van Berchens Kroniek voor. In ieder geval blijkt uit uit het Latijn de vertaalde fragmenten de militaire betekenis van het Biltse gebied.

Over het jaar 1372: Willem van Gulik verbrand onder meer De Bilt. Uit: De Gelderse Kroniek van Willem van Berchen (druk 1950):

“In het jaar onzes Heeren rukte Willem van Kleef met de Bronkhorsten met geweld naar het bisdom Utrecht op en verbrandde Amerongen, Doorn, Zeist en De Bilt.”¹

[Willem van Kleef was hertog van Gelre van 1383 tot 1402. De Gelderse variant van de Hoekse en Kabeljauwse twisten was de strijd tussen Bronkhorsten en Hekerens.]

Het jaar 1421: Jacob van Gaesbeek verbrand en plundert De Bilt.

“... in die tijd [oktober 1421] richtte Jacob van Gaesbeek met de Geldersen en de met hen verenigde Utrechtenaren veel schade aan, want hij verwoestte met brandstichting en roof Gerlandia [De Geer of Vreeland] en het voor de Utrechtse stadspoorten liggende De Bilt.”²

[Jacob van Gaasbeek, was heer van Abcoude, van Putten en van Stryen. Hij was een zeer aanzienlijk edele, met bezittingen in Holland en Brabant; een van de krijgsheren tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten.]

---

¹ Anno Domini MCCCCLXXII Wilhelmus Juliacensis cum parte de Bronchorst potenter venit in episcopatum Trajectensem et combussit Amerongen, Doerne, Zeyst et Bilt”

² Eodem ... tempore Jacobus de Gaesbeek cum Gelrensibus adunatis Trajectensibus intulit multa dampna: nam Gerlandiam (De Geer bij Jutfaas of Vreeland) et Bilt ante portas Trajectenses incendiis rapinis nemine resistente dampnavit

II De Divisiiekroniek van 1517 en De Bilt/Westbroek [Ed. Karin Tilmans. Amsterdam 2003]

Over het boek en de eerste druk

De divisiekroniek heet eigenlijk: *“Die cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant beghinnende van Adams tiden tot die geboerte ons heren Jhesu, voertgaende tot den iare M.CCCCC ende XVII.”* Hij bevat voor een groot deel originele geschiedschrijving, die voor zover we weten niet terug gaat op een eerder geschreven kroniek. De *“Cronycke van Hollandt Zeelandt ende Vrieslant”* verscheen volgens het drukkerscolofon op 18 augustus 1517 in Leiden. Het boek was eeuwenlang de enige populaire vaderlandse geschiedenis.

Over de auteur

Cornelius Gerardi, of eigenlijk Cornelis Geritsz. of Gherytsz. van Gouda was beter bekend onder zijn geleerdennaam Cornelius Aurelius. Hij was een tijdgenoot van Erasmus. Hij werd rond 1460 in Gouda geboren. Aurelius studeerde - na leerling te zijn geweest van de Lebuinusschool in Deventer - *“artes”*, onder meer aan de universiteit te Keulen. In Parijs behaalde hij in 1485 de magistertitel. Terug in Holland werd Aurelius regulier kanunnik van de Augustijner orde. Tot zijn dood op 8 augustus 1531 in het Windesheimer klooster Eemstein bij Dordrecht was Aurelius kloosterling.

Over de drukker

Op 9 oktober 1516 had Jan Seversz door middel van een privilege van Karel V de garantie gekregen dat door geen andere drukker in Holland, Brabant of Vlaanderen een Cronycke van Hollandt mocht worden uitgegeven, mits hij het werk binnen vier jaar werkelijk in druk gaf.

Over de in de divisiekroniek opgenomen feiten over De Bilt en Westbroek

Pagina's lang wijdt de divisiekroniek uit over de moord op Bilts grondgebied in 1457 en de gevolgen daarvan, zoals ik die al eerder beschreef in *“De Biltse Grift”*: een moord die ook weer thuis hoort in de geschiedenis van de hoekse en kabeljauwse twisten, evenals de slag bij Westbroek van 1481. In de kroniek komt deze laatste slag uitvoerig - voor het eerst in de *“eigen”* middelnederlandse weergave - aan bod. Daarnaast treft men in de divisiekroniek weer vier nieuwe gevallen waarbij de militaire betekenis van De Bilt naar voren komt.

De doodslag op drie Haarlemse notabelen op 10 april 1457 door Walraven van Brederode

“In het jaar 1457 werd door de stad Haarlem besloten dat burgemeester Cleas van Yperen, schepen Gerrit van Noordwijk en de stadssecretaris Willem Paeds naar Amersfoort zouden gaan om van de bisschop te dwingen om de tolleren en accijnzen

[die de geestelijkheid de stad Haarlem verschuldigd was] te betalen. Zittende op een wagen in de buurt van Utrecht in De Bilt komende, zie, daar kwam Walraven, de bastaard van Brederode met zijn gezelschap aangereden en sloeg hen dood.”³

Over het jaar 1458: over verbranding van een deel van De Bilt door de “Bastaard van Bourgondië” leest men:

“... kwam Anton, de bastaard van Bourgondië, de broer van bisschop David, met 1000 paarden naar het Sticht Utrecht om zijn broer te helpen ... [hij] kwam met zijn gehele legermacht naar De Bilt en verbrandde daar sommige huizen. ” ⁴

Over het jaar 1481: de Slag bij Westbroek (in de divisiekroniek voor het eerst in het middelnederlands beschreven).

“Daar ontstond een hevig krijgsgewoel, want zij [d.w.z. de burgers van Utrecht en hun helpers] werden van voren en van achteren fel aangevallen. Zij vielen uiteen, de ene hierheen en de andere daarheen wegluchtende over het land. Want land en water waren beide even hard bevroren. Zij werden achtervolgd tot aan de poorten van Utrecht. Er sneuvelden meer dan 1000 burgers van de stad, wat grote onrust en rumoer in de stad te weeg bracht. ... Er werden er 100 gevangen genomen, die naar Amsterdam werden gebracht. Op hen werd een hoge afkoopsom gesteld.”⁵

Over het jaar 1483: beleg van de stad Utrecht vanaf Bilts gebied begonnen door troepen die bisschop David van Bourgondië kwamen helpen.

“Toen de bisschop in Amersfoort gevangen zat, bezetten de steden van Holland de sloten en kastelen van Abcoude en Vreeland en Cronenburch met veel soldaten ... De Hollandse steden zonden ook aanzienlijke gezanten naar hertog Maximiliaan (de latere Duitse keizer), met het verzoek of hij naar Holland wilde komen om heer David, de bisschop van Utrecht, te bevrijden uit de gevangenis en de Stichtenaren te bedwingen en een eind maken aan hun rebellie. Dat beloofde hij, en hij zond een aanzienlijke legermacht. Als zijn vertegenwoordiger benoemde hij heer Philips van Ravestein ... Op de 18de dag van juni kwam deze met 1600 man naar het klooster

---

³ Inden iare M.CCCC. ende LVII. ... so worden geordineert vander stede wegen van Haerlem, Claes van Yperen, burgemeester, ende Gherrit van Noortwijc, scepem, ende Willem Paeds, secretarius der voors. stede, dat si soudentrecken tot Amersfoort by den bisscop ...mitsdien hem te dwingen die excysen ende tollent te geven. Ende sittende op een wagen, comende bi Uutrecht op die Bilt om te reysen na Amersfoort, siet so quam daer ghereden Walraven die bastert des heren van Bredenroede mit sinen reysighers; ende sloegen [hen] daer doot.

⁴ ... quam here Anthonis, die bastert van Bourgondien, biscops David broeder, mit M. paerden int Sticht van Uutrecht, om sinen broeder assistencie ende bystant te doen ... quam mit alle sijn volc op die Bilt, ende verbrande daer sommige husen

⁵ Dair gevil een scarpe mangelinghe ende scermutsinge want si worden van voren ende achteren seer felliken an gevochten. Ende sceyden hem van een, dene hier ende dander dair lopende over dat velt. Wanttet lant ende twater al even hart bevroren was ende worden vervolgt tot an die poorten vander stede. Dair bleven verslagen boven die M. burgers vander stadt, dwelke een grote commoci ende rumoir inder stadt maecte ... ende dair worter omtrent C. gevangen ende worden tot Amstelredamme gebrocht ende swaerlic rantsoneert ende ghescattet.

Oudwijk buiten de stad, bij De Bilt en begon het beleg van de stad Utrecht met een grote macht".⁶

Over het jaar 1505: aanwezigheid van de agressieve Geldersen bij de stad Utrecht, op Bilts gebied.

"In het begin van het jaar 1505 waren de Geldersen naar Hilversum in het Gooi gekomen en staken de brand in dat dorp. Maar omdat de inwoners al hun goederen in veiligheid gebracht hadden en de mannen weggelopen waren, konden ze niemand vangen of iets van waarde bemachtigen. In die tijd was de hertog van Gelre gelegerd buiten de stad Utrecht in De Bilt en hij had ongeveer 2000 soldaten bij zich."⁷

Over het jaar 1512: idem, wederom mislukte aanslag vanaf Bilts gebied

"Op het eind van dit jaar kwamen de Geldersen met 1100 man voor Amsterdam en verbrandden de schepen en deden grote schade. [Daarna] trok de ene helft naar De Bilt en de andere helft bleef in het Karthuizer klooster buiten Utrecht. De heer Van Wassenaer hoorde dit en verzamelde sommige aanvoerders ... die samen beschikten over 1400 soldaten en hij verdreef de Geldersen uit het Karthuizer klooster. ... Deze verjaagde Geldersen verzamelden zich met de andere helft die in De Bilt gelegerd was en met andere hulptroepen en namen op de morgen van de heilige kerstdag de heer van Wassenaer met veel van de zijnen gevangen".⁸

---

⁶ Als die biscop aldus tot Amersfoort gevangens lach, terstont besetten die steden van Hollant die sloten ende castelen van Abcoude ende Vredelant ende Cronenburch met veel soudenieren ende knechten ... die steden van Hollant senden oec terstont notabele gedeputeerden totten hertoge Maximiliaen, begerende dat hi in Hollant comen wilde, ende verlossen den here David biscop van Utrecht, uuter vanghenissen, ende bedwinghen den Stichts van horen rebelheden, dwelck hi beloofde also te doen, ende sant groot volc van wapenen voerhenen. Ende sette in sinen stede here Phillips van Ravenstein ... opten XVIII. dach van Iunio quam hi mit XVI. M. man tot Outwijk int cloester buyten der stadt op die Bilt ende beleyde mit groter moghenheit die stat van Utrecht.

⁷ Int iaer van XVC ende V int beginsel waren die Gelressen gecomen tot Hilfersom in Goylant ende staken dat vier int dorp. Mer alsoe si al hoir goet gevluht hadden ende dye mannen wech gelopen waren, so en bedreven si niet van vangen ende roven dat yet waerts was. Op dese tijt lach die hertoge van Gelre buten dye stat van Utrecht op die Bilt ende had omtrent IIM knechten bi hem.

⁸ Int eynde van dit iaer quamen dye Ghelderschen voer Amsterdam, mit XIC man, ende branden die scepen ende deden grote scade treckende die ene helft op die Bilt, dander helft bleef int cloester ten Carthusener buten Utrecht. Die here van Wassenaer dit verharende versaemde sekere hoofluyden ... hebbende tsamen IIIIC knechten ende verdreef die Ghelderssen uut dat Carthuser cloester ... Dese veriaechde Ghelderssen versaemden hem mit die ander helft die op die Bilt lagen ende andere hulperen ende quamen opten heyligen Kersdach smargens ende vingen den here van Wassenaer mit veel vanden sinen.